

Кременецький повіт у XVI ст

На відміну від пер. пол. XV ст. XVI, в політичному житті Кременеччини, було спокійним. Отримавши у 1438 р. магдебурзьке право, Кременець перетворився на одне із найбільших міст України та один із трьох повітових міст Волинського воєводства.[11] В територіальному плані Кременецьке староство займало значну територію, що в теперішньому плані охоплює Південну Волинь. Користуючись давнім привілеєм, за яким усі вищі адміністративні посади на Волині мали знаходитися у руках місцевих, Кременеччина протистояла політиці окатоличення та ополячення, і тому, незважаючи на значну частку колоністів у містах, зуміла досягти з ними успіху в боротьбі за владу у пер. пол. XVI ст.[5]

З останньої чверті XV ст. наш регіон, як і решта українських земель, став ареною руйнівних татарських нападів. Навесні 1497р. татари зруйнували весь повіт, але князю Острозькому вдалося відбити чотириста полонених біля Полоного. У 1500р. 15-ти тисячна татарська орда знищила місто, а околиця довгий період часу лежала пустою. [10]

Саме ці трагічні події визначальною функцією міста зробили оборону, а економічне життя ледь жевріло. XVI – пер. пол. XVII ст. це період інтенсивного будівництва та відбудови замків, які мали заступати шлях татарам і складали цілі оборонні лінії. Незважаючи на це, Кременець та край стали класичним зразком господарських відносин того часу.

Господарство

Сільське господарство та промисли

Особливістю економіки середньовічної України був перехід господарського центру з міста в село, з міського промислу та торгівлі на сільське господарство, рільництво.

Сільське господарство практично до сер. XVI ст. носило традиційний, натуральний характер. Господарства були мало зорієнтовані на ринок і мало чим відрізнялися від способу ведення в князівський період. Зміни розпочалися із відкриттям Америки та революцією цін, коли Західна Європа потребувала збіжжя. Почала формуватися фільваркова система – великі господарства, які виробляли продукцію на продаж. Особливістю кременецьких фільварків (їх було 2) була державна форма власності, приналежність до замку. [6]

Про те, наскільки змінився характер та масштаб господарства свідчить порівняльна характеристика королівського маєтку у селі Двірець за люстрацією 1479р. та Кокорів та Вілія-Двірець 15 р. В Двірці «королівському жінки з дітьми саме четверта, кляч троє, а волів 3, а жита пів четверті стирти, а в стирті по 20 кіп, а на полі жита скошеного досить.»[10] У Кокореві знаходилися будови з двох світлиць з сіньми, кухня, пивниця, пекарня, казна, чотири стави, млин, 19 дворич та стільки ж димів, огородники, 5 димів на свободі; невільна челядь числом 14 чоловік; худоба – 6 волів, 3 бики, 7 корів, 3 ялівки, озимки, 2 телят, 31 свиня, 26 гусей, 6 каплунів. Інший фільварок був у Вілія - Двірець де була будова у вигляді світлиці із коморою та сіньми, пекарня з коморою. Челядь, знову ж невільна числом 6 чоловік. Із худоби було 12 волів, 11 корів, 11 телят, 6 биків, 11 літніх телят, 16 гусей, 38 свиней, 17 поросят, 19 курей, 1 каплун

[2]

Незважаючи на певні зміни в організації великого господарства, сам характер виробництва залишався традиційним, відбиваючи у собі більшість елементів князівського періоду. Основу сільського господарства становило вирощування зернових: пшениці, вівса, гречки, проса. Застарілим був і спосіб обробітку землі: трипільна система запроваджувалася важко, знаряддя праці, у переважній більшості, були дерев'яні, плуг використовувався рідко, більше рало.

Наявність великої площі пасовиська стимулювало розвиток скотарства, перш за все великої рогатої худоби на м'ясо. Цей факт підтверджується дешевизною м'яса у цей період часу та його доступністю різним верствам населення.

Значну роль відігравало млинарство, яке було прерогативою панського землеволодіння. У повіті нараховувався 241 діничний млин. На відміну від інших частин Речі Посполитої на Кременеччині були міцними позиції державного власника і небувала кількість державних млинів – 21. Саме там мали молоти збіжжя кременецькі міщани та приписні селяни. "Міща не як і селяне кременецькі відповідно до свого старого обов'язку мають молоти всяке

розвиток господарства кременеччини у XVI ст.

Написав Administrator

Четвер, 19 квітня 2012, 20:25 -

збіжжя своє й солод у млинах наших (королеви Бонни, державиці кременецького староства) під карою трьох кіп грошей на Кременецький замок і утрати свого збіжжя". [6]

Замкові млини були:

-1545р.: Дунаїв (на три камені), Лепесівка, мельниця Підлісецька, Кокорів(на два камені);[1]

-1552р.: Кокорів (на два камені), Дунаїв (три менших, одне ступне), Підлісці (очевидно мельниця Підлісецька)(три камені), Сапанів (три камені).[2]

Селяни села Підлісці були зобов'язані робити камінь на всі замкові млини, які, крім того, продавалися у Кременці у спеціальній крамниці. При багатьох млинах діяли папірні, які виготовляли необхідний для друкарень папір.[11]

Вигідною справою було тримання ставів, прибуток від якого швидко перекривав всі витрати на його придбання та утримання. Це було ніби привілеєм: були випадки, коли селяни став робили, але державець його забирав, вертаючи кошти за спорудження. Про вигідність свідчить факт на львівській королівщині: від спуску ставу в рік прибуток рахували на 1156 золотих . [6]

Замковими стави були у Вілія-Двірець, Двірець, Шпиколоси, Дунаїв, Цеценівка, Лепесівка, Рудка, Сапанів, Колосова, Тетильківці, Кокорів(чотири) (1545, 1552р.).[1, 2] Після спуску кращу рибу солили, а гіршу продавали на березі. [6]

Значний прибуток замок отримував із паління горілки та броварництва. У 1558-1561 рр. були закладені державні солодовні, броварні, гуральні(у повіті нараховувалося 23 горілчаних казани) які були віддані в аренду.[6] Від кожного вару вилучалася сьома мірка солоду та від ситечі один гріш. Від корчми в Дунаєві надходило триста кіп грошей в рік(1552). [2] З корчми горілчаної

ішла горілка на замок: за рік продавалося на 80 кіп грошей.

[1]

Ремесло

Більш детальною є характеристика міського промислу. Ремісники в цей час об'єднувалися в цехи, які являли собою осібні самоуправні громади з виборним старшиною (цехмайстром). Всі справи в межах цеху вирішувалися цеховим судом. Ремісники мали власні церковні свята, каплички, обов'язковим було спільне поховання цеховика. В основі цехових відносин була моральність у відношенні один до одного. Під впливом державної політики існували обмеження у доступі до цеху, перш за все, це стосувалося питання віри та національності. Складний був доступ русинам, православним та протестантам, а жидам доступ взагалі заборонений. Хоча Кременецька адміністрація закривала очі на діяльність жидів-ремісників, якщо вони платили як цехові. На початках король постановляє засновувати цехи на зразок Кракова і Варшави, здобуваючи досвід. Так кременецький цех ткачів бере собі за основу устав ткачів львівських. В наслідок конфлікту цехів із шляхтою постановою сейму від 1538 року перші скасовувалися. Це було не вигідно державі і тому Жигимонд (Сигизмунд) Август в указі зробив зауваження, що цехи скасовані, окрім порядків і установ церковних. Тобто цехи зберігалися як організації з церковним характером при збереженні економічних прикмет.

У 1560 роках у Кременці згадуються представники таких ремесел: кушнірі, кравці, котлярі, ковалі, слюсарі, бондарі, колодії, шевці, римарі, гарбарі, сиромятники, сідельники, гончарі, пекарі, солодовники, золотники.

Реєстр 1583 року дає точну кількість ремісників кожного виду діяльності: кравець - 1 майстер та 2 підмайстрі; швець - 1 та 6 відповідно; ковалів, пекарів - по 6; гончарів, різників - по 4; лучників - 3; золотар, стельмах, цирульник, дудар. Грушевський вважає, що цифри занижені.[5,6,8]

Торгівля

Розвиток товарних відносин потребував торгівлі. Слід відмітити, слабку участь місцевого елемента в ній. В загальноукраїнській торгівлі Кременець лише відіграв роль

розвиток господарства кременеччини у XVI ст.

Написав Administrator

Четвер, 19 квітня 2012, 20:25 -

проміжного міста у торгівлі галицьких міст із волинськими. У 1520-х роках в місті був агент луцького митника, який слідкував за тим, щоб купці не проїжджали повз Кременця (це було пов'язано із правом на торгові склади Луцька). У загальних обставинах торгівлі Кременець був призначений складом галицької солі на території Великого князівства Литовського: привозячи сіль з Галичини її мали право продавати тільки у Кременці.[6]

Взагалі слід відмітити, що тодішня торгівля всіляко регламентувалася, обмежувалася заборонами. Лише за рахунок торгів та ярмарків вона продовжувала жититися.

Установлення ярмарків - привілея уряду, тому що і сам міський устрій привілей. Міста на час проведення ярмарків отримували пільги: купці звільнялися від сплати мита та мали свободний доїзд.

Відповідно до актів XVI століття ярмарки були запроваджені в Кременці та Почаєві. У Кременці ярмарок влаштовувався двічі на рік: на день Святого Варфоломія та Луки. [11]

Ярмарковим товаром було: сукно, шовк, золото та срібло в прутах, золото малярське, папір на "ризид", сталь, олово, залізо, замша, мушкетеля, мальвазія і вино.

Дрібний торг був представлений тижневими торгами (забезпечували потреби малозаможних, які не могли закупитися на ярмарках). Право на торги мало бути також по привілеї, але часто виникали стихійно. Головною ознакою торгу був вільний продаж м'яса (сохачка). Як акциз різники платили старості "по лопатці". М'ясо було дешеве і для бідних людей доступне. За якістю м'яса був суворий контроль і за продаж м'яса хворої худоби різник міг зазнати смертної кари. Але на великих торгах м'ясо можна було продавати будь-коли, а на маленьких, саме таким був Кременецький, тільки у відведений час.

В інвентарі 1563 року дається опис Кременецького ринку: під пляц ринковий відведено морг ґрунту, середину займають міські склепи ("крами") числом 70 для місцевих купців, приїжджі купці розкладають товар під будинками. Податкова такса вирізняла категорії купців: продавці шовку - 4 гривні, сукна - 2 гривні, корчмарі - по грошу від меду та пива. [6]

Сплачували купці мито і при перевезенні свого товару через місто. «Від воза купецького по 2 гроша, від воза з сіллю по 3 гроша».[1] Збір мита відбувався під час переїзду купці через міст над Ікрою, який у народі дотепер називають «королівським».

Розвиток земельних відносин

Розвиток великого землеволодіння

Шляхта, в умовах розвитку ринкового господарства, потребувала землі, що призвело до зменшення землеволодіння селян на основі "Уставу про волоки". Помір кременецьких земель проводився у 1563 році і проведений був тому, що кременецькі землі були власністю королеви Бонни(1536-1556рр.). У 1552 про волочний помір на Кременеччині ніхто не знав.[6]

Будучи представницею італійської династії Сфорца, вихована на засадах абсолютизму, вона із нерозумінням відносилася до політичної системи Польщі, де основну роль відігравали магнати та шляхта. Підставою зміцнення королівської влади вона вважала посилення та розширення державної власності. В час володіння Кременецьким замком, вона викупила у місцевих землевласників низку сіл, довівши число державних сіл на Кременеччині до вісімнадцяти.

Разом з тим спостерігалася зміна власності і в іншу сторону. Низка сіл, приналежних замку, була надана князям за заслуги: село Пташине – К.Острожському; Стіжок, Антонівці, Тилявка, Олешся – Василю Четвертинському, Жолобки – Боговітину, Дрібове (Грибове) – Михайлові Денисковичу, Білокриниця – Богдану Білокриницькому (1545р.) [27]

Перелік князівських та шляхетських родин, які володіли своїми маєтками на Кременеччині, наявний у люстраціях. Серед них відзначаються: князі Заславські, Вишневецькі, Четвертинські, Острозькі, Васальські, Сенюти, Ермолинські, Боговітиновичі, Богушевичі, Волкавські, Толмачевичі, Людвищенські, Жабокрицькі, Андрузькі, Лукаші, Тороканівські, Лосятинські, Бережецькі, Готські, Хребтовичі, Мокрецькі, Корницькі, Болбаси, Цати, Денисовичі, Куневські, Єловицькі.[9]

Наведені дані свідчать про те, що основу землеволодіння становило велике князівське із значною кількістю середнього шляхетського. Незважаючи на всі потуги влади, королівська власність на землю не стала визначальною.

Соціальні відносини

Значних змін зазнали соціальні відносини, які були юридично закріплені Литовськими статутами.

Люстрації дають чітку характеристику певних категорій населення та їх обов'язків. Вирізнялося три групи підданих: тяглі слуги, бояри путні та на оброці. Ось опис замкових сіл(дані за люстраціями 1542, 1545, 1552pp):

- Підгайці (29 чоловік; 29 тяглових; -);

-Млинів Підлісецький (8 чоловік; 8 тяглових; 2 дворища, 2 дими, 6 пустих, за два роки розійшлися);

-Жолоби та Підлісі (12 тяглих, 2 данники, 6 путніх; те ж; 16 дворищ, димів 16, на волі 3 дима);

-Вілія (12 чоловік; -);

-Вілія –Двір (10 тяглих; 10 тяглих та на 2 на оброці; 6 чоловік челяді);

-Двірець (18 чоловік; 17 тяглових та боярин путній; 19 дворищ, 20 димів, 5 огородників,

розвиток господарства кременеччини у XVI ст.

Написав Administrator

Четвер, 19 квітня 2012, 20:25 -

на волі 12);

-Колосова (8 тяглих, 4 путніх; те ж;);

-Шпиколоси (11 тяглих; 14 кінних; те ж;);

-Дунаїв (17 тяглих; те ж; 11 дворищ; 11 димів, городників 6, на волі 6 димів);

-Рудка (9 тяглих; 9 тяглих та один на оброці; 14 дворищ, 16 димів, 6 огородників, 6 димів на волі);

-Куликів (4 тяглих; те ж; дворищ 2, димів 2, огородників 4, на волі димів 7);

-Цеценівка (14 тяглих, те ж; дворищ 18, димів 26, городників 3 дима, на волі 6 димів);

-Демківці (-; 9 тяглих (разом із Цеценівкою два на оброці); -);

-Лепесівка (Плесівка)(60 чоловік; 4 путніх; 31 дим на волі на два роки, один городник);

-Радошівка (3 кінних бояри; те ж; -);

-Воронівці (ново осілих 20; 12 чоловік на пільгах; 25 димів);

-Осники (2 на волі; 14 чоловік на пільгах; на волі 27 димів);

розвиток господарства кременеччини у XVI ст.

Написав Administrator

Четвер, 19 квітня 2012, 20:25 -

-Білозірки (2 на волі; те ж; на волі 33 дима);

-Підлісці (- ; - ; дворищ та димів 29);

За люстрацією 1552р. додатково згадуються:

-Сапанів (людей дворищ 21, димів 22, огородників 10);

-Сапанівка мала (на волі 9 димів);

-Титильківці (дворищ 9, димів 19, огородників 5);

-Ільківці (димів на волі 4);

-Горинка (на 30 димів, городників 2) - відказане вйту Кременецькому Скуйбіді(1552р.)[1,
2
,
]

Загальне населення підданих по селах у 1545році 241 чоловік та 31 путніх.

Тягли слуги зобов'язувалися засівати, жати, складати та звозити з поля збіжжя, по три дні на весні та восени зобов'язувалися відбувати оранку. Всі ці роботи вони мушили виконувати з власною тяговою силою(звідки і пішла їх назва). Одночасно були звільнені від податку.[7]

розвиток господарства кременеччини у XVI ст.

Написав Administrator

Четвер, 19 квітня 2012, 20:25 -

Якщо обов'язки тяглих були визначені на загальних засадах, то з людьми, які сиділи за оброці, домовлялися індивідуально:

- Жолоби: одне відро меду, 2 сідла;

- Вілія – Двір : один-півкопи грошей, другий-копу;

- Рудка-півкопи грошей;

- Цеценівка, Демківці – двоє копу грошей, по дві гуски, дві курки.

За деякими селами були особливі обов'язки:

Лепесівка – 60 чол. Платили 11 кіп грошей, 19 мірок вівса, відбували дводенну косовицю (1545р.)

Підлісці – жителі постачають камінь на всі замкові млини (1552р.)

Всього із селян замок отримував в рік:

1542р. – 14 кіп грошей, відро меду, 2 сідла, 20 мірок вівса;

1545р. – те ж, але 19 мірок вівса.[1, 2]

Путні бояри – категорія військовослужбових людей у XVI – пер. пол.. XVII ст. у Великому князівстві Литовському. Середньо- та малоземельні нащадки руського боярства, яке не змогло перейти до категорії зем'ян. Займали проміжне становище між державними селянами і дрібною шляхтою. Були зобов'язані охороняти державні кордони, коронні маєтності і замки, виконувати військові повинності. За це отримували у користування невеликі маєтки та були звільнені від податків.

[7]

Так за люстрацією 1552р. під Сеньком Воронко з села Двірець перебував став, на якому міг бути і млин. Ця ж люстрація згадує таких замкових бояр: Федір, Павло, Іван, Клишко, Степан Усатий, Скука Овсійович, Матей лях, Тневош, Ян Війт.

Путні бояри з Колосови та Шпиколосів числом 22 чоловіки платили одну двадцятку з баранів та волів (на 1552р. 14 вепрів та 47 баранів).[2]

Незважаючи на складні умови розвитку господарства Кременеччини у XVI ст., зумовлені, перш за все, руйнівними татарськими набігами, воно зуміло досягти значних успіхів, характеризуючись як загальноукраїнськими явищами, так і специфічними:

- основу становило сільське господарство, для якого був притаманний традиційний спосіб обробітку землі;

- почали формуватися ринкові відносини, які у сільському господарстві були представлені фільварками. Останні першими були запровадженні у державних володіннях;

- широкого розвитку досягли сільськогосподарські промисли, представленні млинарством, броварництвом та палінням горілки. Всі вони знаходилися у віданні або держави, або ж феодала;

розвиток господарства кременеччини у XVI ст.

Написав Administrator

Четвер, 19 квітня 2012, 20:25 -

- високий рівень розвитку цехового устрою, який, незважаючи на протидію зі сторони шляхти, перетворив Кременець на ремісничий осередок Волині;
- достатній рівень розвитку торгівлі, при якій провідну роль відігравав місцевий елемент, володіло місто правом складу солі;
- «Устав про волоки» вперше був запроваджений саме на території Кременеччини, що було зумовлено міцними позиціями державного власника та за рахунок ініціативи королеви Бони Сфорца;
- типи виробничих відносин між землевласником та залежним селянином відбувалися традиційно як для решти українських земель, не досягши на даний момент стадії повного закріпачення селян.

Отже варто відзначити, що на сер. XVI ст. територія Кременеччини на фоні решти українських земель характеризується класичним цеховим устроєм, міцними господарчими позиціями державного власника, поле для земельних експериментів та посередницька роль у загальноукраїнській торгівлі.

Список використаної літератури

1. Архив Юго – Западной Росии. Часть 3, том IV. – Киев, 1876.
2. Архив Юго – Западной Росии. Том II. – Киев, типография Г. Корчак-Новицкого, 1890 год.

3. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. III. – Наукова Думка. 1993.

4. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IV. – Наукова Думка. 1993.

5. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. Наукова Думка. 1994.

6. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VI. Наукова Думка. 1995.

7. Довідник з історії України. За заг. ред.. І. Підкови, Р. Шуста. – К.:Генеза, 2001.

8. Крем'янецьчина: літературне та історичне краєзнавство. За ред. Ю.Т.Редько. – Крем'янець, 1992.

9. Медведєв С., Крупник О., Савчук В. Кременецький замок. Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. Випуск 1. – Тернопіль, 2009.

10. Теодорович Н. И. История города Кременца Волинской губернии. – издана в г. Седлец, 1904.

11. Черняхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець. 1999